

KÉPÖSSZETÉTEL ÉS HANGULATVÁLTOZÁS.

— Egy fejezet az aesthetikából. —

Érzeteinkből alakulnak a képek. A mint ezek, egymáshoz tartozó elemek kapcsolata által bizonyos jelentőséggel kiképződnek, akár közvetlen érzéki benyomásokból mint szemléletek, akár múltakból és távoliakból mint a phantasia képzetei: nem egyszerű érzéletek többé. Vörös színfoltok bizonyos árnyéklatokban és bizonyos vonalak által határolva: a rózsa, a láng, a vércsepp, a királyi palást képei. Az egyes képek is, további és változatos egybefoglalásuk által más kifejezésre, más jelentésre emelkednek, mintegy másokká lesznek: a fej, törzs. végtagok képe az ember képévé, egyes emberek képei egymás mellett egy csatának, egy lakodalomnak, egy temetésnek képévé. A síró arcz képe egyetlen vonás hozzáadásával nevetővé alakul. Ezeknek a képeknek ilyen vagy amolyan jelentésű belső megalkotásához már lelkünk tartalmára, képzeteink tőkéjére van szükségünk. s legalább is a földézés és ráismerés lelki munkájára.

Az egyes érzéki benyomások, a tiszta észrevétel mellett, kedves vagy kedvetlen hangulatot keltenek bennünk, olyan hangulatot, mely az ő természetöknek és a mi természetünknek megfelel. Az éles hangot épp azért nevezzük élesnek, mert úgy érezzük. mintha metszene. A szürkületben vagy

homályban vereslő ég szorongást ébreszt bennünk, mielőtt tűzvészre gondolnánk. A képekkel, egyszerűekkel és összetettekkel, szintén így vagyunk: tetszenek vagy nem tetszenek, így vagy amúgy tetszenek, ilyen vagy amolyan érzelmet keltenek vagy kelhetnek bennünk, végetlen változatossággal. Ezek az érzelmek magukban tekintve, elvonva az őket előidéző benyomástól, épp oly kevésbé elemezhetők, épp oly végökre mehetetlenek, mint maguk az úgynevezett érzethangulatok, melyek bizonyos tekintetben összeesnek velök, vagy fejlődnek, bonyolódnak, alakulnak bennök és belőlük. De az ilyen, határozott képekkel járó érzelmek okaikban, keletkezésökbén, összetételeikben, módosulásukban és fejlődésökbén már világosabban, behatóbban és több oldalról magyarázhatók, mint azok a hangulatok, melyek az egyszerű érzéki benyomásokat, az érzeteket kísérik.

Nézzük oly képek sorát, melyeket egy tragikai eszme, az egyetemessel ütköző egyéni kiválóság eszméje foglal össze valamely fejlődő cselekvény egységébe. Ezek a képek együtt félelmet és szánakozást gerjesztenek bennünk. E két érzelem, különösen végső fejlődésökbén, melyet Aristoteles a benső megtisztulásnak bizonyos nemében keresett, számtalan különböző felfogás és magyarázat tárgya volt. Annyi bizonyos, hogy a tragikai érzelmek ikerpárját nem ébreszthetné föl bennünk sem Othello, sem Faust, sem Bánk képsora, a közönségnek valamely eleme nélkül az ő valójok és a mi valónk, az életnek az ő sorsukat és a mi sorsunkat intéző törvényszerűség között. A félelemnek és szánalomnak alapja az a vonzódás, mely bennünk a tragikai hős iránt támad, s őt szerencséjébe és bukásába kíséri, a mi közsorunkból az élet magaslátára, innen ismét sirjaink közsorába. Az élet közsorában együtt voltunk vele, a halál közsorában ismét együtt leszünk: közülünk való és közénk való. Íme, a vonzódásban a mi embervoltunk és az ő embervolta közti rokonság érzelmé

a határozó, az, melyet éppen tragikai vonatkozásaiban Berzsenyi oly szépen fejez ki:

Ember voltam; csak gyarlóság
Léteim fényes bélyege.

Éppen ezek: a rokonság-érzés s a benne gyökerező vonzódás érzelme módosulnak azokhoz a változó jelentésű és jellemű képekhez képest, melyeket a nagy tettek, nagy tévedések, fenyegető és lezúduló csapások nyújtanak. A váltakozó érzelmek egész skálájában a félelemnek és szánalomnak erősebb vagy gyöngébb, ilyen vagy amolyan színezetű, ebben vagy abban a vegyületben mutatkozó alakulásaival, valamennyi átalakulásukban pedig a vonzódás érzelmének módosulásaival találkozunk, melynek híján nincs tragikai hatás, számbavétele nélkül nincs tragédia. De ennek bővebb fejtegetése nem ide tartozik. Egyelőre csak annyit jegyezzünk meg, hogy az érzékeink közbenjárásával lelkünkben jelentősen megalakult képeknek éppen ezek a hangulatok, ezek az érzelmek, a tetszésnek és nemtetszésnek, kedvnek és kedvetlenségnek, vonzódásnak és idegenkedésnek ezerféle módosulása adja meg aesthetikai jelentőségét.

A kérdés, mely már most elénk áll, az, hogy az érzet-hangulatok, melyek az elemi benyomásokkal járnak, milyen viszonyban vannak azokkal az érzelmekkel, melyek az érzetektől alakult képeket kísérik, vagy más szóval: a melyeket ezek a képek keltenek? Milyen viszonyban van az egyszerű képek keltette érzelem a belőlük összetettekéhez, ezeké meg tovább ahhoz, mely az összetetteknek még gazdagabb csoportosításából támad? Bizonyos egyszerű eseteket tekintve, a felelet is egészen egyszerűnek és könnyűnek látszik: rokon hatások erősítik egymást, ha nem is az összegezés mértékeig, az ellentétesek pedig gyöngítik vagy megsemmisítik. Az orosz-lán is, a sivatag is az erőnek, a nagyságnak tiszteletét, cso-

dálatát ébreszti; nézzük együtt a kettőt, az oroszánt a sivatagban: az előbbi benyomás erősödik, bár nem fog felérni a kettőnek összetételével. Vagy nézzünk egy izléstelenül öltözött szép leányt. A tetszés, melyet a leány ébreszt, enyhíti a nemtetszést, melyet ruhája kelt; de a nemtetszés csökkenti a tetszést: azaz a két ellentétes érzélem egymást lanyhitja, csökkenti.

De ha tovább vizsgálódunk, lehetetlen ebben az egyszerű s csak igen kevés esetre alkalmazható formulában megnyugodnunk. Mindennapi tapasztalataink, érzelmi életünk mozgalmainak még felületesebb megfigyelése is, a kérdést sokkal bonyolódottabbnak mutatja. Az érzethangulatok például, melyeket a ragyogó nap s a sötét felhő idéznek föl külön-külön lelkünkben: amannak szűrő vagy legalább elevenítő, emennek meg kedvetlenítő, lehangoló hatása nem egyszerűen gyöngítik vagy megsemmisítik egymást, hanem a tetszésnek új színű érzelmévé olvadnak, midőn a felhő a nap előtt vonulván el, a két kép összeköttetésbe jut. Az emberi alak arányos szépsége, kifejezett ereje által ébredő hangulat hova lesz, ha ugyanezt az alakot a háborgó tengerrel küzdve pillantjuk meg: a gyönyörködés nyugalma egészen odalesz a félelem izgatottságában; a csodálat is a tenger végetlen síkjának nagyszerűségén tartalma szerint módosul a halálos veszedelem képének hatása által: ez lesz bennünk az uralkodó, a többi mind jelentéktelenné válik, az észrevétlenségig szétfoszlik.

A vallásos festésnek van egy csodálatos motívuma, melynek ábrázolatai igen tisztán és élesen tüntetik föl ezt az alakulást: a *bambino dormiente*, a keresztfán alvó Jézus-gyermek. Legismertebb és legszebb példája Murillo képe a madridi Prado-muzeumban. A szunnyadó gyermek testének ezüstös gyöngédségét az élet rózsás lehelete eleveníti; ajkai üdék és pirosak; haja aranybarna. Fejét lehajtva, jobbkezét egy koponyán nyugtatva, édesdeden szunnyad a lefektetett kereszt-

fán. A telt, kerek, meleg gyermek-alak bájos pihentében csak örvendetes és vidám hangulatot kelthetne a szemlélőben. De képe a kereszt és koponya képével van összeköttetésben: az ártatlan boldogság képe a kín jelén helyezve el, s a még sokat, mindent ígérő élet képe a halál képét tartva. A kapcsolat egészen elnyomja a derítő hatást, s a bús megindultságban, melybe bennünket a kép szemlélete visz, a gyermek és a kereszt keltette két hangulatból egy harmadik, egészen különböző fejlődik. Ez a megindultság oly erős bennünk, hogy önkénytelenül átviszszük az alvó gyermekre, s a szenvedések és halál sejtelmét keressük és véljük borongani arczán. Valamennyi műbíráló különböző szavakkal ezt a hatást fejezi ki. Ugyane motivum ismertebb feldolgozásai közé tartoznak Schiavonének s egy névtelen bolognai mesternek képei a velencei akadémiában. Nálunk néhány éve Badicz Ottó festette meg igen szépen.

A régiek közül még Cristofano Allorinak hasonló tárgyú festményét említhetjük meg a firenzei Uffizi-képtárban; a toskánai eklektikusok e kitünő mesterének azonban a Pitti-palotában őrzött főműve is. *Judit a Holofernes fejével*, nyújthat nekünk éppen a tárgyaltuk kérdésre nézve némi tanulságot. A képnek egy második, gyöngébb példánya megvan a bécsi császári képtárban is. Juditban a művész, érzése és tudása egész teljességével, hűtlen kedvesét, Mazzafirrát örököltette meg. Egy érett, erősen fejlett, virágzó, gyönyörű nőalak áll előttünk, s ragyogó nagy szemével ránk tekint; de az élvezetet, melyet szemlélete nyújt, egészen átalakítja a borzalom, mikor aláhulló balkezeiben megpillantjuk a levágott emberfejet. A fölfogás a bibliáé: az a nyugodt erélyt sugárzó, természetes, szép leány nem esett áldozatul, mint Vernet Horác Juditja, s a komoly nyugalom, mely rajta élömlik, de a melynek hatását rémes diadaljele tökéletesen megváltoztatja: kiválóan alkalmassá teszi fejtegetésünk példázására.

A költészet mezejére pillantva, mily egészen más benyomást tesz ránk, mely eltérő érzelmeket ébreszt bennünk *Toldi* két párviadala: az, melyet a cseh vitézzel vív meg s az a másik, mikor Rozgonyi Piroskáért küzd Tar Lőrincz helyett. Mind a két alkalommal hadi fölszerelésben, az ifjúság duzzadó erejében, a játszva kivívott győzelem fényében áll előttünk. De amott nyílt sisakkal, emitt lezárttal verekszik; amott a sziget csendjében és magányában, itt az udvar, a nézők tarka pompája és víg zaja közt; amott életre-halálra a kegyetlen óriással; emitt csak játékból a fürge Lorántfival. Az utóbbi viadal képehez odacsatolják lelki szemeink a szegény Piroška képét, e szép virágét, mely az álnok harcz hevében örökre meghervad. A vívó Toldi képe ugyanaz, de a vele kapcsolódó többiek változtak, mindenkifölött pedig változott az ő képének jelentése s ezzel érzelmeink iránta és harczai iránt: amott még senki sem ismeri lovagnak, de mi annak tudjuk és szeretjük; emitt már mindenki lovagnak tartja, csak mi kétkedünk megdöbbenve benne. A halálos párbajból öröm és szabadulás következik, a játékból pusztulás és halál. Idézzünk még egy, közönségesen ismert példát, melynek mindnyájan, kicsinyek és nagyok, annyi vidám hevületet köszönünk: Cervantes hőseit. Ime Don Quijote tiszta komikai hatásába, melyet az elmés, nemes lovagnak nyurga alakja a szélmalom előtt keltett bennünk, a borúnak milyen árját vezeti be az a másik kép, melyen Alonso Quijanová józanodva, a halálos ágyon pillantjuk meg őt, a pap, a borbély és két juhászkytyája társaságában. Pedig Sancho Panza is ott áll az ágy fejénél.

Ime látjuk, hogy az egyes benyomások, egyes képek keltette érzelmek a különféle vonatkozások által, melyekbe a képek egymással kerülhetnek, minő módosulásokon, változásokon mennek át. Most megerősítik, majd meggyöngítik egymást; itt új elemekkel bővülnek, amott átalakulnak; egy-

szer valamelyikök. akár egyenes, akár associatív hatásnál fogva elnyomja a többbit, máskor az egésznek jellemét módosítja, sőt megváltoztatja. E tekintetben kiválóan fontos az a viszony, melybe a képek egymással lépnek, s ebben a viszonyban közös és új jelentőségek. Az ember nem magában áll többé előttünk, hanem számtalan viszonyainak egyikében vagy másikában. E viszonyhoz képest rendszeren maga a kép is némileg módosul. Az athléta alakja, nyugodt tartásban, a keresztre támaszkodva: Michel Angelo Krisztusa, szenvedélyesen fölemelt kezében tört tartva pedig: Harmodios, Aristogeiton oldalán.

Ha figyelemmel kísérjük ezt a fejlődést, azt vesszük észre, hogy az érzelem, a maga sajátosságában, már a bizonyos jelentésű képhez van kapcsolva. Keletkezésére és fejlődésére nemcsak az érzetek és hangulataik, az érzéki benyomással önként és szakadatlanul járó változásaink, hatnak, hanem az a jelentés van, még pedig kiváló befolyással, melylyel a kép bír, a melyet fölvelt, vagy a melyet neki tulajdonítunk. E jelentésnek új összetételek által való módosulásával új vegyületekben, új módosulásokban mutatkozik az érzelem is. Mindezek alapján nem sok az, a mit általánosságban mondhatunk: de talán mégis némileg alkalmas arra, hogy aesthetikai életünknek bizonyos mozzanatait tudatosabbakká tegye: *Az egyes elemeknek és képeknek megfelelő hangulatok, érzelmek egymás által módosulnak, vagy merőben újjá változnak amaz új jelentőséghez s az ezt kifejező új alakhoz képest, melybe az egyes elemek és képek összefoglaltatnak s a melyet új viszonyukban nyernek.*

Hogy a legállandóbb, legerősebb és leghatározottabb érzelmek is, melyek bizonyos képekkel szemben úgyszólván első eszínéletünktől fogva kitéphetetlenül s a változásra lehető legcsekélyebb hajlammal belénk gyökereztek, ugyanannak a

képnek jelentésbeli módosulása következtében milyen jelentékenyen, majdnem a teljes átváltozásig módosulhatnak és módosulnak is: bizonyosságul gondoljunk a Krisztus-képekre. Krisztus ábrázolataiban, neveltetésünkénél, a bennünk élő legendáknál és hagyományoknál fogva, de a művészi törekvés irányánál s a művészi kifejezés erejénél fogva is: a megtestesült szeretetet látjuk. E képek előtt bennünk is az odaadás, a vonzódás, a szeretet lesz uralkodóvá; ez adja meg alapjelmét érzelmeink mindama módosulásainak, melyekkel az anyját ölelő isteni gyermeknek, a tanítványait oktató mesternek, a szeretet asztalánál ülő vendégnek, a gyermekeket és szegényeket maga körül gyűjtő barátoknak s a kínhalált szenvedő vértanúnak jó képeit szemléljük. De Krisztus bíró is, ki ítél eleveneket és holtakat. Így tünteti föl Michel Angelo a Sixtus-kápolna óriás falképén; hatalmas és kérlelhetetlen bírónak, kinek fölemelt karja ellenállhatatlanul taszítja alá a nyomorult bűnösöknek jajgató és rimázkodó seregét, s a ki elé még a vértanúknak is oda kell hordaniok bizonyosságul kínhaláluknak borzalmas eszközeit. A szeretet képe Sommo Giovévé alakult. Ez az átváltozott alak s a rémképeknek szinte beláthatatlan tömege, a mely körülveszi, a szeretet érzelmét elnyomja bennünk, s szinte észrevétlenül olvasztja be a szorongó félelembe, mely erőt vesz rajtunk, s csak a megnyilatkozó művészi erő hatása által enyhül meg.

Beöthy Zsolt.

AZ IDŐ ELMÉLETE.¹

— Első közlemény. —

I.

Bevezető kétségek.

Az örökre változatlan sebességgel folyó időt az emberi elme egy kívülre való hatalomnak érzi. Jól tudja azt, hogy alóla sem a külső világ eseményei, sem saját lelke életének legtitikosabb tényei nem vonhatják ki magukat; mert időben történik a bolygók mozgása, a stallaktitek képződése, dynastiák és államszervezetek alakulása és süllyedése épp úgy, mint saját tapasztalatainknak életelekké való feldolgozása, terveink megállapítása, balvéleményeinkből való kibontakozásunk. Hatalomnak érezzük az időt nemcsak azért, mert hüvölő körével mindeneket körül fog, de hatalomnak azért is, mert nem áll módunkban, reá másutt eredményes átalakító

¹ Mutatvány Posch Jenő ily című, kéziratban kész munkájából.

E munka I. részének a fejezetei következők: I. Bevezető kétségek. II. A múlás ténye. III. A múlás megítélése. 1. A múlt- és a tagadó ítélet. 2. A mult-ítélet értelme. *a)* Általánosságok és *verbum substantiale*. *b)* Indogermán mult-alakok. *c)* Chinai mult-alakok. *d)* Tanulások. IV. A jövő esemény és megítélése. 1. Általánosságok. 2. A jövő-ítélet nyelvi alakjai. *a)* Képzős alakok. *b)* Segédigés alakok. 3. Tanulások. V. A jelen esemény és megítélése. VI. Az egyidejűség. VII. A